

HÖGSTA DOMSTOLENS DOM

meddelad i Stockholm den 27 mars 2013

Mål nr

T 2847-11

KLAGANDE OCH MOTPART

Landskrona kommun, 212000-1140

261 80 Landskrona

Ombud: Advokat AG

Ombud: Förbundsjurist HA

Ombud: Advokat AR och advokat MN

KLAGANDE OCH MOTPART

1. If Skadeförsäkring AB (publ), 516401-8102

106 80 Stockholm

2. Zurich Insurance plc (Irland), Filial Sverige, 516403-8266

Box 5069

102 42 Stockholm

Ombud för 1–2: Advokat US och advokat ME

SAKEN

Skadestånd

ÖVERKLAGAT AVGÖRANDE

Hovrätten över Skåne och Blekinges dom 2011-05-12 i mål T 1438-10

DOMSLUT

Högsta domstolen förklarar att Landskrona kommun är skyldig att ersätta If Skadeförsäkring AB (publ) och Zurich Insurance plc (Irland), Filial Sverige, i anledning av den skada som branden den 3 december 2002 orsakade deras försäkringstagare. Högsta domstolen meddelar inte prövningstillstånd i målets övriga delar. Hovrättens domslut står därmed fast.

Landskrona kommun ska ersätta If Skadeförsäkring AB för rättegångskostnad i Högsta domstolen med 1 465 200 kr, varav 980 995 kr avseende ombudsarvode. På beloppet utgår ränta enligt 6 § räntelagen från dagen för Högsta domstolens dom tills betalning sker.

Landskrona kommun ska också ersätta Zurich Insurance plc (Irland), Filial Sverige, för rättegångskostnad i Högsta domstolen med 561 319 kr, varav 375 815 kr avseende ombudsarvode. På beloppet utgår ränta enligt 6 § räntelagen från dagen för Högsta domstolens dom tills betalning sker.

YRKANDEN I HÖGSTA DOMSTOLEN M.M.

Landskrona kommun har yrkat att Högsta domstolen med ändring av hovrättens dom ska ogilla försäkringsbolagens talan. Kommunen har vidare yrkat

att den ska befrias från skyldigheten att ersätta försäkringsbolagens rättegångskostnader i tingsrätt och hovrätt samt att försäkringsbolagen solidariskt ska förpliktas att ersätta kommunens rättegångskostnader i tingsrätten och hovrätten.

Zurich Insurance plc (Irland), Filial Sverige, har yrkat att Landskrona kommun ska förpliktas att till Zurich betala ett belopp om 16 276 628 kr samt att dess yrkande om ersättning för rättegångskostnader i hovrätten ska bifallas fullt ut.

If Skadeförsäkring AB (publ) har yrkat att Landskrona kommun ska förpliktas att till If Skadeförsäkring betala ett belopp om 37 205 502 kr samt att dess yrkande om ersättning för rättegångskostnader i hovrätten ska bifallas fullt ut.

Högsta domstolen har meddelat prövningstillstånd i frågan huruvida kommunen ska åläggas skadeståndsskyldighet gentemot försäkringsbolagen i anledning av branden den 3 december 2002. Frågan om prövningstillstånd i målet i övrigt har förklarats vilande.

Landskrona kommun har härefter, beträffande den dispenserade frågan, yrkat att Högsta domstolen ska förklara att kommunen inte ska åläggas skadeståndsskyldighet gentemot försäkringsbolagen i anledning av branden den 3 december 2002.

Försäkringsbolagen har motsatt sig ändring av hovrättens dom beträffande den dispenserade frågan och för egen del yrkat att Högsta domstolen ska fastställa att kommunen är skadeståndsskyldig gentemot försäkringsbolagen i anledning av branden den 3 december 2002.

Parterna har yrkat ersättning för sina rättegångskostnader i Högsta domstolen.

DOMSKÄL

Bakgrund

1. Sommaren 2000 förordnade länsrätten efter en ansökan av socialnämnden i Landskrona kommun att en flicka, X som då var elva år gammal, skulle beredas vård med stöd av 2 och 3 §§ lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga (LVU). Enligt 2 § ska vård beslutas om det på grund av fysisk eller psykisk misshandel, otillbörligt utnyttjande, brister i omsorgen eller något annat förhållande i hemmet finns en påtaglig risk för att ett barns hälsa eller utveckling skadas. Enligt 3 § ska vård beslutas om ett barn utsätter sin hälsa eller utveckling för en påtaglig risk att skadas genom bl.a. brottslig verksamhet eller något annat socialt nedbrytande beteende.
2. Under åren före beslutet hade det löpande kommit in anmälningar till socialnämnden om att X for illa och att det förekom våld och fylleri i hennes hem, där hon bodde med sin mamma och, periodvis, mammans sambo. Som skäl för beslutet angav länsrätten att det i Xs hemmiljö förelåg brister i omsorgen som innebar påtaglig risk för att hennes hälsa och utveckling skulle skadas. Vidare hade X utvecklat ett beteende med rymningar till olämpliga miljöer som innebar mycket stor risk för sådan skada.
3. Efter att ha varit placerad bl.a. på ett utredningshem och sedan en barnpsykiatrisk utredning hade genomförts, placerades X i slutet av år 2000 på Rosenkullens behandlingshem i Munkedal (ett hem för vård eller boende, s.k. HVB-hem). Där kom hon att vara fram till sommaren 2002. Även under tiden på Rosenkullen rymde X i perioder. I början av år 2002 fann socialnämnden efter en utredning att X var i behov av en flerårig placering på behandlings

hem, och att det var nödvändigt att vården även fortsättningsvis bedrevs med stöd av LVU. Under våren 2002 uppvisade X ett tilltagande destruktivt beteende med ett eskalerande antal rymningar, ofta med inslag av skadegörelse. I maj 2002 rapporterade polisen att hon under ett rymningstillfälle hade anlagt flera bränder i bl.a. ett skogsparti.

4. Natten till den 22 juni 2002 barrikaderade X sig på sitt rum, krossade fönsterrutorna och var okontaktbar. Hon togs därför in på akutavdelningen på barn- och ungdomspsykiatri (BUP) i Vänersborg. Därefter vårdades hon på Nereby skolhem utanför Kungälv, ett s.k. § 12-hem (se 12 § LVU) under en period. Från den 11 juli var hon intagen på BUP i Lund, under en tid tvångsvis med stöd av lagen (1991:1128) om psykiatrisk tvångsvård. Därifrån rymde hon flera gånger och fick återföras av polis. Under rymningarna startade hon mindre bränder och gjorde även annan skada.

5. Sedan X diagnostiserats med en autismspektrumstörning, Aspergers syndrom, konstaterades i diskussioner mellan BUP och socialtjänsten att det var nödvändigt att finna en lämplig vårdform för henne. Ett ytterligare skäl för det var att hon måste bedömas som latent farlig för sig själv och sin omgivning, bl.a. till följd av sin fixering vid eld. Den 18 september 2002 skrevs X såsom medicinskt färdigutredd och färdigbehandlad ut från BUP och placerades av socialnämnden på Rosenkullens behandlingshem i avvaktan på plats hos en lämplig institution.

6. X avvek, trots förstärkt tillsyn, från Rosenkullen vid flera tillfällen. Hon startade bränder och gjorde annan skada både på behandlingshemmet och på rymmen. Torsdagen den 10 oktober 2002 smet X och brände ner ett skjul. Hon skrevs samma natt in på akutavdelningen på BUP i Lund, där hon den påföljande helgen försökte tända eld på en gardin och en madrass. BUP ansåg

att det inte förelåg något behov av psykiatrisk slutenvård, och eftersom X bedömdes vara medicinskt färdigutredd ville BUP skriva ut henne. Hon fick dock stanna kvar, eftersom socialnämnden inte kunde finna någon placering. Frågan om utskrivning diskuterades därefter vid ett antal tillfällen mellan BUP och socialtjänsten. På grund av hennes stora intresse för bränder bedömdes det vara viktigt att undvika ett hem i ett område med mycket bebyggelse. Under tiden på BUP intensifierades kontakterna mellan X och mamman, vilket ansågs vara välgörande för X.

7. Den 14 november 2002 beslutade BUP att skriva ut X den 22 november. Hon lämnade BUP i enlighet med beslutet och placerades av socialnämnden hemma hos mamman i avvaktan på placering i ett § 12-hem eller i ett HVB-hem med kompetens avseende Aspergers syndrom. Mamman sjukskrevs av BUP för att kunna vara hemma med X. Socialnämnden tilldelade X en resursperson, som skulle avlasta mamman och träffa X under minst två timmar varje dag.

8. Den 29 november och den 1 december 2002 anlade X mindre bränder i Landskrona, sedan mamman i strid med socialtjänstens instruktioner låtit henne gå ut ensam. Bränderna kom inte till socialtjänstens kännedom. Den 3 december gick X åter med mammans tillåtelse ut ensam. Hon startade då den i målet aktuella branden, som ödelade Åhléns och Hemköp i Landskrona. Polisen fann henne i Malmö nästa dag. Hon hade då anlagt ytterligare bränder.

Målet i Högsta domstolen

9. Zurich, försäkringsgivare för en av butiksinnehavarna, och If, fastighetsägarens försäkringsbolag, väckte talan mot Landskrona kommun och

krävde ersättning för de försäkringsersättningar som de hade utgett till respektive skadelidande. Tingsrätten och hovrätten har funnit att kommunen är skadeståndsskyldig.

10. Högsta domstolen har efter kommunens överklagande meddelat prövningstillstånd i frågan huruvida Landskrona kommun ska åläggas skadeståndsskyldighet gentemot försäkringsbolagen i anledning av branden den 3 december 2002. Prövningstillståndet måste förstås så att det avser kommunens skadeståndsskyldighet gentemot försäkringsbolagens försäkrings-tagare.

11. Försäkringsbolagen har gjort gällande att det föreligger skadeståndsgrundande oaktsamhet på kommunens sida, dels genom socialnämndens beslut att placera X hos mamman, dels i samband med uppsikten över X när hon hade placerats där. Kommunen har bestritt skadeståndsansvar och gjort gällande att socialnämnden inte hade någon skyldighet att beakta tredje mans intresse vid sina beslut och att ansvaret för uppsikten över X när hon var i hemmet ålåg hennes mamma. Kommunen har också invänt att såväl placeringen av X hos mamman som uppsikten över henne där var, givet omständigheterna, det bästa som kunde åstadkommas.

Utgångspunkter för bedömningen

12. Utredningen ger klart vid handen att det vid tiden för utskrivningen från BUP i november 2002 förelåg en betydande fara för att X skulle orsaka skador av det slag som inträffade. Frågan är då om kommunen på det sätt som försäkringsbolagen gör gällande har ett skadeståndsrättsligt ansvar för att den föreliggande faran förverkligades genom den i målet aktuella branden.

13. För att kommunen ska ha det påstådda skadeståndsansvaret krävs det att socialnämnden har åsidosatt en norm, som ålade nämnden att i tredje mans intresse – innefattande fastighetsägaren och den berörde butiksinnehavaren – vidta åtgärder i syfte att förhindra skador av det aktuella slaget.

14. Oavsett om 2 kap. 1 §, 3 kap. 1 § eller 3 kap. 2 § skadeståndslagen är tillämplig, krävs det för ansvar att avvikelser från normen var oaktsam. Vidare förutsätts det att vad socialnämnden borde ha gjort skulle ha motverkat faran för den inträffade branden på ett sådant sätt att den skadeståndsrättsliga ansvarsförutsättningen avseende kausalitet är för handen. Slutligen gäller ett krav på att orsakssambandet ska vara adekvat.

Allmänt om ansvar för omvårdnaden om ett barn

15. Ett barn har enligt 6 kap. 1 § föräldrabalken rätt till omvårdnad, trygghet och en god fostran. Barnet ska behandlas med aktning för sin person och egenart och får inte utsättas för kroppslig bestraffning eller kränkande behandling. Vårdnadshavaren har enligt 6 kap. 2 § andra stycket ansvaret för barnets personliga förhållanden och ska se till att behoven enligt 6 kap. 1 § blir tillgodosedda.

16. Som utgångspunkt gäller att det är vårdnadshavaren som bestämmer över barnets personliga förhållanden och över den omvårdnad och det stöd som barnet ska ges. Om det kan antas att en behövlig omvårdnad inte kan ges med vårdnadshavarens samtycke, kan dock i vissa situationer domstol efter ansökan av socialnämnden besluta att vården ska beredas med stöd av LVU. Det avgörande vid beslut som fattas med stöd av lagen är vad som är bäst för barnet, vilket numera uttryckligen anges i 1 § femte stycket LVU (jfr 6 kap. 2 a § föräldrabalken).

17. Även efter ett beslut om LVU-vård har vårdnadshavaren det familjerättsliga vårdnadsansvaret. Under vårdtiden bestämmer dock socialnämnden om barnets personliga förhållanden i den utsträckning som detta behövs för att genomföra den vård som är nödvändig (11 § fjärde stycket LVU). Nämnden träder alltså in vid sidan av vårdnadshavaren, eller i hans ställe, i den omfattning som behövs för att genomföra vården.

Socialnämndens placeringsbeslut kan inte i sig föranleda skadeståndsansvar

18. I lagmotiven betonas det att regleringen i LVU inte primärt kan användas för att tillgodose ett samhällsskydd (prop. 1979/80:1, Del A, s. 499 f. och s. 583). Som har framhållits i det föregående (p. 16) är det barnets bästa som bestämmer vilka vårdinsatser som ska göras. Det hindrar inte att tredje mans intresse i vissa fall kan sammanfalla med vad som är bäst för barnet (jfr a. prop., del B, s. 366). Om ett barn som t.ex. begår brott får vård med stöd av LVU, kan vården få positiva konsekvenser också beträffande samhällsskyddet. Behovet av samhällsskydd får därför beaktas som en del i bedömningen av vad som är bäst för barnet. Regleringen syftar emellertid inte till att tredje mans intresse av skydd ska beaktas på ett från barnets behov så fristående sätt, att ett oaktsamt åsidosättande av vad som följer av LVU vid en vårdåtgärd kan läggas till grund för ett skadeståndsansvar mot tredje man.

19. LVU-regleringens skyddsändamål i fråga om vård omfattar alltså inte tredje mans behov av skydd mot t.ex. skadegörelse. Huruvida socialnämnden beträffande X uppfyllde sin vårdskyldighet enligt LVU eller inte saknar därför betydelse för om kommunen är skadeståndsansvarig mot dem som drabbades av branden. Det sagda innebär att socialnämndens beslut att placera X hos mamman inte i sig kan föranleda något skadeståndsansvar mot fastighetsägaren eller butiksinnehavaren.

20. Frågan är då om socialnämnden, som försäkringsbolagen har hävdat, genom att underlåta att utöva den tillsyn över X som krävdes när hon placerades hos sin mamma har ådragit kommunen skadeståndsansvar. I målet är det inte aktuellt att pröva om socialnämndens placeringsbeslut skulle kunna föranleda en direktkravsrätt mot kommunen på den grunden att kommunen var skyldig att helt eller delvis hålla X skadeslös för den ersättningskyldighet som hon kan ha ådragit sig med anledning av branden.

Allmänt om när det föreligger en plikt att i annans intresse motverka skada

21. Huvudregeln är att utomstående inte har någon skyldighet att efter förmåga motverka förverkligandet av en fara. Särskilda omständigheter kan emellertid undantagsvis föranleda en sådan plikt. I regel förutsätter det stöd i lag eller annan författning. Men även utan sådant stöd kan det i vissa speciella fall finnas en skyldighet att handla faremotverkande. I de fall där en sådan plikt finns synes det främst bero på en särskild anknytning eller närhet till skaderisken. Av betydelse för pliktens omfattning och inriktning är även faresituationen som sådan, d.v.s. risken för farans förverkligande, de möjliga skadornas storlek samt problem med och kostnader för de skademotverkande åtgärder som står till buds.

22. En särskild anknytning eller närhet till faran föreligger för den som direkt eller indirekt har medverkat till uppkomsten av denna. Beroende på omständigheterna kan det medföra en skadeståndssanktionerad skyldighet att verka för farans undanröjande (se t.ex. ”Badbryggan” NJA 1979 s. 129 och ”Trappstenskanten” NJA 1981 s. 683). Underlåtenheten blir i sådana fall närmast en fråga om oaktsamhet, eftersom den i regel har föregåtts av ett aktivt handlande och detta handlande ofta kan sägas ha orsakat skadan.

23. En annan kategori av fall avser plikt att motverka den fara som utgörs av att någon annan kan företa sig skadegörande handlingar. När det gäller barn har – som ska framgå av det följande – vårdnadshavare ett oaktsamhetsansvar för underlåten uppsikt. Det får antas att särskild anknytning eller närhet till även andra än barn kan medföra en motsvarande tillfällig eller mer varaktig uppsiktsplikt. Ett exempel kan vara att en hemmavarande make drabbas av sjukdom som trubbar av omdömet. I olika sammanhang ansvarar vidare det allmänna för att motverka förverkligandet av sådana faror som omhändertagna personer kan utgöra. När det föreligger ett oaktsamhetsansvar för underlåten uppsikt i sådana fall som nu har nämnts kan det sällan sägas att underlåtenheten att motverka faran har föregåtts av ett aktivt handlande. Underlåtenheten såsom ansvarsgrund blir i sådana fall en fråga om såväl oaktsamhet som kausalitet. Högsta domstolen återkommer till detta (p. 39–43).

Plikten för vårdnadshavare och andra att motverka att barn orsakar skada

24. Vårdnadshavaren svarar enligt 6 kap. 2 § andra stycket andra meningen föräldrabalken för att barnet får den tillsyn som behövs med hänsyn till dess ålder, utveckling och övriga omständigheter. Skyldigheten gäller inte bara i barnets utan också i tredje mans intresse. I syfte att hindra att barnet orsakar skada för någon annan, föreskrivs det i tredje meningen att vårdnadshavaren ska svara för att barnet står under uppsikt eller att andra lämpliga åtgärder vidtas. Lagbestämmelsen är närmast att se som en erinran om vad som följer av vårdnadshavarens tillsynsansvar (jfr prop. 1993/94:57 s. 19 f.). Om uppsikten försummas, kan vårdnadshavaren bli skadeståndsskyldig enligt 2 kap. 1 § skadeståndslagen.

25. Regeln i 6 kap. 2 § andra stycket tredje meningen föräldrabalken innebär inte att en vårdnadshavare ansvarar för barnets vållande. Det rör sig i stället om en handlingsregel vars åsidosättande enligt allmänna skadestånds-

rättsliga principer kan leda till ett skadeståndsansvar grundat på eget vållande i form av underlåtenhet.

26. Uppsiktspliktens närmare innehåll beror på omständigheterna och innebär inte att vårdnadshavaren ständigt måste vaka över barnet. Kraven på en vårdnadshavare som är tillsammans med barnet är högre än på den vårdnadshavare som inte har barnet hos sig. Om barnet tidigare har utsatt omgivningen för en viss skada eller en viss fara, så ställs kraven på uppsikt med inriktning på att förhindra att handlandet upprepas högre än om inga varningssignaler har förekommit. De åtgärder som vårdnadshavaren ska vidta är också olika beroende på barnets ålder och mognad och vad barnet sysselsätter sig med.

27. Uppsiktsplikten avseende barn är inte begränsad till vårdnadshavare. Även andra som har fått hand om ett barn eller finns i ett barns närhet kan ha en sådan plikt (jfr ”Fritidshemmet” NJA 1984 s. 764). Frågan i vad mån en sådan plikt alls föreligger, och hur långtgående den i så fall är, får bedömas med utgångspunkt i arten och graden av anknytning och närhet samt farsituationen som sådan. Uppsiktsplikten för den som inte är vårdnadshavare kan – beroende på omständigheterna – ha en annan inriktning, vara snävare eller vidare och vara mer eller mindre långtgående än den som barnets vårdnadshavare har.

Socialnämnden har även i tredje mans intresse en uppsiktsplikt över ett barn som har omhändertagits med stöd av LVU

28. Enligt 11 § fjärde stycket LVU ska socialnämnden, eller den åt vilken nämnden har uppdragit vården, ha uppsikt över barnet under vårdtiden. Nämnden ska då vidta de åtgärder som i barnets intresse krävs för att hindra att det skadar sig själv eller andra (jfr prop. 1979/80:1, Del A, s. 596).

Bestämmelsen kan sägas delvis ge uttryck för samma rättsgrundsats som ligger bakom 6 kap. 2 § andra stycket föräldrabalken om vårdnadshavarens tillsyns- och uppsiktsansvar. Viss vägledning när det gäller att bestämma uppsiktspliktens omfattning enligt LVU kan därför hämtas från övervägandena bakom den bestämmelsen.

29. Den rättsliga vårdnaden ligger, som har framhållits, kvar hos vårdnadshavaren även efter ett beslut om vård med stöd av LVU. Socialnämndens skyldighet enligt LVU kompletterar och stödjer den grundläggande uppsiktsplikt som vårdnadshavaren har enligt föräldrabalken. Vårdnadshavarens ansvar och rättigheter påverkas emellertid genom omhändertagandet, eftersom socialnämnden tar över centrala delar av bestämmanderätten och åtminstone delar av ansvaret för vården av barnet. Ett omhändertagande enligt lagen inverkar därmed på vårdnadshavarens tillsynsansvar.

30. Om socialnämnden uppdrar vården åt ett hem, ska hemmet ha uppsikt över barnet. Orsakar barnet en skada vid exempelvis en vistelse i ett § 12-hem eller ett HVB-hem, kan skadeståndsskyldighet uppkomma på hemmets sida om det har förelegat oaktsamhet vid utövandet av uppsiktsplikten. Den omständigheten att socialnämnden har uppdragit vården åt någon annan innebär inte att uppsiktsplikten upphör för socialnämnden. Däremot kan plikten få en annan inriktning. Genom att det utses en lämplig vårdutövare, som utövar en uppsikt som svarar mot lagens krav, minskar det faktiska behovet för socialnämnden av att utöva uppsikt över barnet. Nämnden har dock att fortlöpande vaka över att vårdutövaren tar det faktiska och fulla ansvaret i det hänseendet.

31. När socialnämnden har omhändertagit barnet och det har placerats i ett hem utom familjen, där det ska vistas under vården, har alltså vårdnadshavaren, socialnämnden och hemmet alla en uppsiktsplikt, såväl i barnets som

i tredje mans intresse. Beroende på närheten till barnet och andra omständigheter kan det innebära en skyldighet att vidta åtgärder för att barnet ska hindras från att göra skada.

Placeringen i hemmet innebar inte att socialnämndens uppsiktsplikt upphörde

32. Kommunen har invänt att ansvaret för uppsikten över X när hon var i hemmet ålåg endast hennes mamma. Att en vårdnadshavares ansvar enligt 6 kap. 2 § andra stycket föräldrabalken gäller, om barnet finns hos denne trots att det är omhändertaget för samhällsvård, står klart (prop. 1993/94:57 s. 27). Vårdnadshavaren har ju då den faktiska möjligheten och rätten att utöva tillsyn över barnet och hålla det under uppsikt. Eftersom barnet fortfarande är omhändertaget för LVU-vård, kan förhållandet dock inverka på vad som krävs för att vårdnadshavaren ska anses ha varit så oaktsam att han blir skadeståndsskyldig.

33. Att vårdnadshavaren har en skadeståndssanktionerad uppsiktsplikt medför emellertid inte, lika lite som vid en placering i ett familjehem, HVB-hem eller § 12-hem (se p. 30 och 31), att socialnämnden befrias från sin uppsiktsplikt. Att X var i hemmet fritog således inte kommunen från det övergripande ansvaret för uppsikten över henne och över att mamman utövade den uppsikt som hade överenskommits.

Socialnämnden hade i detta fall att utöva särskild tillsyn med inriktning på faresituationen

34. När X i november 2002 skrevs ut från BUP hade mamman inte utövat någon egentlig vårdnad på flera år. I enlighet med sina skyldigheter enligt LVU hade socialnämnden i praktiken tagit över omvårdnaden. Nämnden fattade alla viktiga beslut rörande X. När X kom att bo hos sin mamma

handlade det i realiteten om att socialnämnden anförtrodde henne att tillfälligt utöva uppsikt över X. Fastän X bodde hos sin mamma hade därför socialnämnden inte bara ett övergripande uppsiktsansvar över X; den konkreta närheten och kunskapen om bristerna i mammans tidigare omvårdnad motiverade en särskild plikt att vaka över X. Detta ansvar påverkades inte, som kommunen har gjort gällande, av om och i så fall i vilken grad personal på BUP rekommenderade den tillfälliga placeringen.

35. Av utredningen framgår att socialnämnden i tiden före placeringen hos mamman hade kunskap om att X hade en autismspektrumstörning, som medförde att hon hade det svårt med planering och organisering av tillvaron. För att inte bli stressad behövde hon därför fasta rutiner. Hon fordrade också planerade och förutsebara aktiviteter och någon som såg till henne dygnet runt. Angående faresituationen märks främst att X hade visat en särskild förmåga att frigöra sig från även tämligen intensiv övervakning. Hon anlade då flera gånger bränder som, såvitt kan bedömas, endast genom tillfälligheter fick begränsad spridning. Det förelåg således en överhängande risk för betydande skador, om inte X bereddes en ordnad och strukturerad tillvaro och övervakades noggrant. Det var en risk som socialnämnden måste ha varit medveten om.

36. Att utskrivningen från BUP hade föregåtts av en relativt lugn period motiverade inte någon annan riskbedömning. Det följer redan av att den nya boendesituationen innebar en sådan förändring som i sig kunde föranleda oberäkneliga reaktioner hos X. Dessutom fanns det anledning att räkna med att Xs hemmiljö i olika hänseenden kunde komma att brista när det gällde hennes behov.

37. Situationen motiverade alltså att socialnämnden inte bara i Xs eget utan också i tredje mans intresse hade en plikt att utöva uppsikt med särskild

inriktning på faran för att X skulle anlägga bränder. Frågan är då om socialnämnden underlät att fullgöra sin plikt på ett i förhållande till tredje man ansvarsgrundande sätt.

Allmänt om underlåtenhet som grund för skadeståndsansvar

38. Vid ett aktivt skadegörande inriktas bedömningen av om ett skadeståndsansvar föreligger på en viss handling. Frågorna blir om den som har utfört handlingen därmed av oaktsamhet har åsidosatt en plikt att inte göra detta samt om handlingen står i ett adekvat kausalt förhållande till den inträffade skadan.

39. När en plikt som går ut på att en skyldighet att motverka förverkligandet av en föreliggande fara inte har iakttagits, utgörs det ansvarsgrundande momentet av ett icke-handlande. Frågan är huruvida en underlåtenhet, inte ett handlande, möter kravet på kausalitet (jfr p. 23). Det medför vissa bedömningsvårigheter. Orsaken till det är främst att det tänkta eller hypotetiska händelseförloppet (inbegripet vad som borde ha gjorts) inte, som vid ett aktivt skadegörande handlande, innefattar något lätt identifierbart, nämligen att den skadegörande handlingen inte företogs. I stället utgörs det händelseförloppet av alla de handlingar som skulle ha hindrat – eller på ett för ansvarsfrihet tillräckligt sätt skulle ha motverkat – farans förverkligande.

40. Vid underlåtenhetsansvar krävs det mot denna bakgrund att den skadelidande anger ett aktivt handlande som den som enligt honom ansvarar för skadan borde ha utfört. Genom att den skadelidande påstår att ett visst handlande var påbjudet i den aktuella faresituationen, kommer det faktiska händelseförloppet att innefatta följderna av en underlåtenhet att handla just så.

41. Det förhållandet att bedömningsmönstret när det rör sig om en underlåtenhetssituation blir spegelvänt i förhållande till ett aktivt handlande inverkar på bevisbedömningen. I fråga om ansvaret för ett aktivt handlande är sambandet mellan en faktisk handling och en inträffad skadegörande effekt det avgörande. Bedömningen när det gäller kausaliteten ska i dessa fall avse vad som skulle ha hänt om handlingen inte hade företagits. En sådan bedömning är i regel enklare att göra än motsvarande bedömning i underlåtenhetsfallen, eftersom det i dessa fall ska ske en jämförelse mellan en tänkt handling och dess möjliga men inte inträffade skadeförhindrande effekt. Dessa svårigheter bör medföra vissa bevislättnader för den skadelidande.

42. Till det kommer att det inte sällan är motiverat att påbjuda ett fare-reducerande handlande även om detta inte säkert skulle ha förhindrat skadan. När ett underlåtenhetsansvar föreligger bör det således i regel finnas en plikt att vidta en möjlig åtgärd redan om den är påtagligt faremotverkande, låt vara att den handlingspliktige då bör kunna undgå ansvar om han visar att åtgärden inte skulle ha hjälpt. Med en sådan ordning åstadkoms såväl en viss bevislättnad för den skadelidande som en viss handlingsdirigerande effekt.

43. Det sagda innebär att i stället för att den skadelidande har att visa ett handlande som skulle ha förhindrat skadan och att det var oaktsamt att inte handla så, har han att visa endast vad som var ett möjligt och lämpligt fare-reducerande handlande. I att handlandet är lämpligt ligger då i regel att det är oaktsamt att inte handla så. Det leder till att frågorna om kausalitet och oaktsamhet överlappar. Det medför också att bedömningen får normativa drag. Genom att inte vidta en fare-reducerande åtgärd kommer den som borde ha gjort det att löpa större risk att behöva svara för de ekonomiska följderna av att faran förverkligas.

44. Hur stor den skadelidandes bevislättnad ska vara beträffande vad som var ett möjligt och lämpligt farereducerande handlande – liksom hur stor den farereducerande effekten ska vara för att en plikt att utföra handlingen ska föreligga – beror främst på skyddssyftet med den åsidosatta normen, den handlingspliktiges närhet eller anknytning till faran och faresituationen som sådan. När det gäller frågan om beviskyldighet kan även andra förhållanden inverka, i vissa fall rent av så att bevisbördan kastas om (jfr p. 58).

Högt ställda krav på skademotverkande åtgärder gällde för socialnämnden

45. Som framgår av det föregående visade tidigare inträffade förhållanden klart att det beträffande X fanns ett stort uppsiktsbehov för att förhindra att hon anlade nya bränder. Socialnämndens åtgärder sträckte sig emellertid inte längre än att Xs mamma fick instruktioner om att X inte skulle lämnas ensam, samt att hemmet fick en resursperson som skulle vara tillsammans med X minst två timmar om dagen. Vid placeringen i hemmet kunde, mot bakgrund av hemförhållandena (jfr p. 2), socialnämnden inte förlita sig på att Xs mamma skulle klara uppsikten över X med bara det stöd nämnden gav. Den uppsikt över X som socialnämnden föranstaltade om var alltså otillräcklig med avseende på faresituationen.

46. För att kommunen ska ha det skadeståndsansvar som försäkringsbolagen gör gällande räcker det emellertid inte med att konstatera att uppsikten har varit otillräcklig. Det krävs också att socialnämnden har underlåtit att vidta en möjlig åtgärd som på ett påtagligt sätt motverkade farans förverkligande. Det ankommer då på försäkringsbolagen att – med utgångspunkten att X var placerad hos sin mamma – ange en sådan åtgärd (jfr p. 40). Vid ställningstagandet till om det har ålegat socialnämnden att vidta den påstådda åtgärden ska göras en proportionalitetsbedömning.

47. Omständigheterna i det här fallet var sådana att de motiverade högt ställda krav på skademotverkande åtgärder av socialnämnden. Det inverkar framför allt på vad som är rimligt i fråga om kostnader och insatser i övrigt. Att möjliga åtgärder som på ett påtagligt sätt motverkade farans förverkligande skulle ha belastat kommunen med tämligen betydande belopp och stora insatser hade således inte varit något hållbart skäl att inte utföra dem.

Utredningen visar inte att sådana uppsiktsåtgärder som försäkringsbolagen har angett skulle ha varit både möjliga och påtagligt faretotverkande

48. Utgångspunkten för den fortsatta bedömningen är att socialnämnden har haft en skyldighet att vidta sådana möjliga åtgärder som på ett påtagligt sätt motverkade farans förverkligande. Bedömningen av vad som ålåg socialnämnden ska då göras på grundval av de uppsiktsåtgärder som försäkringsbolagen har angett (se p. 46). När det gäller sambandet mellan en sådan möjlig åtgärd och en inträffad skada, bör i allmänhet den skadelidande i en situation som den förevarande ha en viss bevislättning (jfr p. 41–44). Frågan är då om utredningen kan anses ge tillräckligt stöd för att de uppsiktsåtgärder som försäkringsbolagen har angett skulle ha varit både möjliga och påtagligt faretotverkande.

49. Försäkringsbolagen har till en början gjort gällande att socialnämnden borde ha sett till att det kring X fanns en övervakning dygnet runt. Vad en sådan övervakning närmare bestämt skulle ha inneburit är emellertid oklart. Inte heller finns det någon utredning om i vad mån en mer långtgående övervakning skulle ha varit möjlig och lämplig. Det har t.ex. inte upplysts hur stor den aktuella lägenheten var eller på vilka sätt X kunde lämna den. Det saknas därför underlag för att bedöma hur effektiva de möjliga åtgärderna skulle ha varit, eller om de kunde ha vidtagits utan ett alltför stort ingrepp i Xs integritet.

50. Försäkringsbolagen har vidare gjort gällande att socialnämnden borde ha sett till att det skapades en fast struktur och stabilitet för X. Hur det skulle ha gått till, utöver att stödpersonen borde ha fått mer tid att vara med X, har emellertid inte klarlagts. Också på denna punkt saknas det alltså underlag för en bedömning. Det kan därför inte med någon grad av säkerhet sägas i vilken utsträckning det var möjligt att alls åstadkomma en bättre strukturerad tillvaro för X eller vilken inverkan det kunde ha fått på hennes destruktiva beteende.

51. Utredningen i målet är alltså sådan att det inte kan sägas om det fanns något utrymme för socialnämnden att besluta om en möjlig och lämplig uppsiktsordning som på ett påtagligt sätt skulle ha motverkat den föreliggande faran för bränder. Vid en tillämpning av det beviskrav som i allmänhet bör gälla i situationer av förevarande slag (se p. 48), ger utredningen således inte tillräckligt stöd för att en oaktsam pliktavvikelse skulle ligga socialnämnden till last.

Osäkerheten i bedömningsunderlaget har föranletts av att socialnämnden inte utförde en dokumenterad utvärdering

52. Samtidigt som utredningen inte tillåter slutsatsen att en rimligt effektiv uppsiktsordning stod socialnämnden till buds motsäger den inte att en kombination av åtgärder – t.ex. intensiv utomhusövervakning nattetid och åtgärder som uppfyllde kraven på rutiner, stabilitet, struktur, stimulans och aktivering med utbildad personal i och utanför hemmet dagtid – skulle ha kunnat påtagligt minska risken för farans förverkligande. Det föreligger således en betydande osäkerhet när det gäller möjligheterna att utföra en adekvat faremotverkande uppsikt över X. Frågan är om särskilda skäl motiverar att kommunen, med frångående av normala beviskrav, ska ha den bevismässiga

nackdelen av att det inte kan klarläggas vad som eventuellt kunde göras för att på ett påtagligt sätt motverka faran (jfr p. 44).

53. Försäkringsbolagen har till stöd för sitt påstående om att socialnämnden inte fullgjorde sina skyldigheter gett in socialnämndens journalanteckningar rörande X. Det framgår inte av anteckningarna – eller av någon annan av parterna ingiven dokumentation – att faran för att X skulle kunna ställa till med allvarlig skadegörelse beaktades vid bedömningen av vilken uppsikt som krävdes.

54. Bedömningssvårigheterna när det gäller i vad mån effektiva skademotverkande åtgärder alls var möjliga hänger i väsentlig grad samman med att det inte gjordes någon dokumenterad utvärdering av vad som kunde och borde göras för att minska faran för att X skulle ställa till med skador som de inträffade. Det väcker frågan vad som kunde begäras av socialnämnden i det hänseendet och vilken betydelse en otillräcklig utvärdering kan ha för hur bevisbördan ska fördelas.

Allmänt om den skadeståndsrättsliga betydelsen av att en beslutssituation dokumenteras

55. Inte sällan är situationen den här aktuella, nämligen att det i en beslutssituation finns ett antal parametrar att beakta och att det vid en efterprövning av det fattade beslutet är svårt att avgöra om det hade varit möjligt att fatta ett annat och bättre beslut. Situationen kan uppkomma i många sammanhang, såväl i fråga om myndighetsbeslut av olika slag som i det privata.

56. En utgångspunkt när det gäller att bedöma om ett beslut, som har kommit att medföra skada, ska anses ha varit oaktsamt i skadeståndsrättsligt hänseende, är att bedömningen ska göras på grundval av förhållandena i

beslutssituationen. Den bedömningen är emellertid svår att göra, och bl.a. detta frestar till ett beaktande av senare inträffade förhållanden och efterhands-rationaliseringar. Vid bedömningen av komplexa beslut som har fattats av professionella beslutsfattare kan det därför i vissa fall vara motiverat att ta fasta mer på hur beslutet har kommit till än på dess innehåll. Om ett beslut har fattats efter en för beslutssituationen god metodologisk ordning, bör dess innehåll i regel anses godtagbart.

57. Vad som är en god metodologisk ordning beror på beslutssituationen. Av betydelse blir bl.a. vem som är beslutsfattare, vad beslutet angår och hur snabbt det måste fattas. I vissa fall, och kanske inte så sällan, bör den utvärdering av situationen som ska ligga till grund för beslutet vara skriftlig. För detta finns det många goda skäl, bl.a. att det tvingar fram grundligare överväganden och att det möjliggör en efterkontroll.

58. När det som här rör sig om en skyldighet att motverka förverkligandet av en föreliggande fara är situationen speciell, bl.a. därför att många adekvat faremotverkande handlingar ofta är tänkbara (se p. 39). Om det inte framgår att beslutsfattandet har gått till på det sätt som det borde, bör det beroende på omständigheterna kunna leda till en starkare eller svagare presumtion för att ett beslut som hade tillkommit i god ordning skulle ha lett till ett pliktenligt handlande i form av ett beslut om och ett genomförande av en tillräckligt faremotverkande handling. Om presumtionen inte motbevisas, närmast genom att det visas att det inte fanns någon möjlig och lämplig faremotverkande handling, blir följden av bristerna rörande beslutsfattandet att det ska anses ha varit möjligt att besluta om och genomföra en sådan handling. Av det följer i sin tur att kraven på oaktsamhet och kausalitet, som överlappar vid underlåtenhetsansvar (se p. 43), ska anses vara uppfyllda.

Eftersom socialnämnden inte utförde en kontrollerbar utvärdering ska kommunen ha nackdelen av oklarheterna i utredningen

59. I samband med beslutet att placera X hos mamman borde socialnämnden ha gjort en adekvat utvärdering i skriftlig form av såväl de till X direkt knutna behoven som den föreliggande faran och hur den kunde motverkas genom uppsikt över X. Det har varit motiverat inte bara av socialnämndens allmänna dokumentationsskyldighet (se 11 kap. 5 och 8 §§ socialtjänstlagen, 2001:453), utan också av den överhängande faran för stor skadegörelse och de svåra överväganden som nämnden hade att göra. Tid har funnits för att utföra en sådan skriftligen dokumenterad värdering.

60. Såvitt framgår av utredningen utvärderade socialnämnden inte den föreliggande faresituationen på det sätt som kunde krävas. Det bör medföra en presumtion för att ett beslut som hade tillkommit i den ordning som borde ha skett skulle ha lett till ett pliktenligt handlande genom att en tillräckligt faretotverkande handling hade beslutats och genomförts (jfr p. 58). Presumtionen motsägs inte av utredningen i övrigt (jfr p. 52). Kommunen ska därför ha den bevismässiga nackdelen av att det inte nu kan klarläggas vad som eventuellt kunde göras för att påtagligt motverka faran för att X skulle orsaka allvarlig skada.

61. Det kan tilläggas att en annan ordning än den angivna skulle innebära att kommunen fick en fördel av att socialnämnden inte utförde en dokumenterad utvärdering av faresituationen.

De skadeståndsrättsliga kraven på oaktsamhet och kausalitet samt adekvans är uppfyllda

62. Till följd av kommunens bristande utvärdering ska alltså bedömningen av kommunens ansvar göras med utgångspunkten att det fanns en möjlig och lämplig uppsiktsordning som påtagligt motverkade den föreliggande faran. Socialnämndens uppsikt var emellertid begränsad och otillräcklig. Det sagda innebär att de krav på oaktsamhet och kausalitet som gäller för det av försäkringsbolagen hävdade skadeståndsansvaret är uppfyllda.

63. Att X kunde komma att anlägga bränder som innebar en risk för skada av stor omfattning utgjorde en inte osannolik konsekvens av den bristande uppsikten. Kravet på adekvans är alltså uppfyllt.

Sammanfattning och slutsats

64. Det är barnets vårdbehov som är bestämmande för socialnämndens insatser enligt LVU. Tredje mans intresse av skydd kan därför inte medföra att ett oaktsamt vårdbeslut i sig ger honom rätt till skadestånd. Beslutet att placera X hos mamman kan följaktligen inte i sig läggas till grund för det skadeståndsansvar som försäkringsbolagen gör gällande.

65. Sedan ett barn har omhändertagits med stöd av LVU har socialnämnden i både barnets och tredje mans intresse ett ansvar för uppsikten över barnet. Nämnden ska därför vidta de möjliga och lämpliga åtgärder som krävs för att motverka risken för att barnet skadar sig själv eller andra.

66. Att en socialnämnd uppdrar vården åt någon annan kan innebära att dess ansvar får en annan inriktning men inte att det upphör. Nämndens beslut att placera X i hemmet fritog den därför inte från ansvaret för uppsikten över henne.

67. För att kommunen ska ha det skadeståndsansvar som försäkringsbolagen gör gällande krävs det att socialnämnden underlät att föranstalta om en uppsikt som på ett påtagligt sätt skulle ha motverkat faran för att X anlade nya bränder. Utredningen i målet tillåter emellertid inte vare sig slutsatsen att en sådan uppsikt kunde åstadkommas eller att den inte var möjlig.

68. Den väsentligaste anledningen till oklarheten i utredningen är att socialnämnden inte på ett kontrollerbart sätt gjorde en adekvat utvärdering av faresituationen och av hur risken för skada kunde motverkas. Kommunen ska därför på så sätt ha den bevismässiga nackdelen av osäkerheten om vad som var möjligt att göra, att bedömningen av om ansvarsförutsättningar föreligger ska grundas på att det skulle ha varit möjligt att med en lämplig uppsikt påtagligt motverka den fara som förelåg.

69. Följden av bevisvärderingen är att de ansvarsförutsättningar som ligger i kraven på oaktsamhet och kausalitet är uppfyllda. Kravet på adekvans är uppfyllt genom att den inträffade branden var en inte osannolik konsekvens av den bristande uppsikten.

70. Mot bakgrund av det anförda ska den i prövningstillståndet ställda frågan besvaras så, att Landskrona kommun är skyldig att ersätta försäkringsbolagen i anledning av den skada som branden den 3 december 2002 orsakade deras försäkringstagare.

Övriga frågor

71. Det saknas skäl för prövningstillstånd i målets övriga delar. Hovrättens domslut ska därmed stå fast.

72. Med den angivna utgången ska kommunen ersätta försäkringsbolagen för deras rättegångskostnader i Högsta domstolen. Kommunen har överlämnat frågan om kostnadernas skälighet till Högsta domstolens bedömning. Vad som har fordrats får anses vara skäligt.

I avgörandet har deltagit: justitieråden Stefan Lindskog, Kerstin Calissendorff, Göran Lambertz, Johnny Herre (referent) och Dag Mattsson (skiljaktig)
Föredragande justitiesekreterare: Jenny Hjukström

BILAGA TILL
PROTOKOLL
2013-02-21

Mål nr
T 2847-11

SKILJAKTIG MENING

Justitierådet Dag Mattsson är skiljaktig och finner att kommunen inte är skadeståndsskyldig.

Jag står bakom det som anförs i punkterna 1–38, 45, 47 och 64–66 i domskälen.

Eftersom socialnämnden bara hade en begränsad uppsikt över X när hon var i hemmet och inte gjorde vad som rimligen kunde krävas av den, ska nämnden anses ha varit vårdslös.

Enligt skadeståndslagen ska den som av vårdslöshet vållar skada ersätta skadan. Det måste föreligga ett orsakssamband mellan just vårdslösheten och skadan. Utgångspunkten är att det ankommer på den som har lidit en skada att bevisa att denna har orsakats genom den andres vårdslöshet. Lagen gör inte någon skillnad mellan en vårdslöshet som utgörs av en aktiv handling och en vårdslöshet som utgörs av en underlåtenhet att handla. I grunden ska saken ses på samma sätt; i praktiken brukar vårdslöshet ha inslag av båda. Den som påstår att någon annans underlåtenhet har orsakat honom skada måste bevisa att det finns ett orsakssamband mellan denna vårdslöshet och skadan.

Det är en uppgift för rätten att avgöra om orsakssambandet är bevisat. Enligt min mening är det svårt att ge några principer för hur den bedömningen ska gå

till. När rätten avgör om sambandet är bevisat, bör den på vanligt sätt göra en fri prövning av det föreliggande materialet. Det som enligt lagen ska avgöras är endast om det vid en slutlig bedömning av utredningen kan anses i tillräcklig grad bevisat att den vårdslösa underlåtenheten orsakade skadan, och för att komma fram till ett ställningstagande i den frågan kan man resonera på olika sätt.

I målet består vårdslösheten i att socialnämnden bara hade en begränsad uppsikt över X när hon vistades hemma. Omständigheterna är speciella. Utredningen är omfattande. En bättre uppsikt hade uppenbarligen minskat risken för skada avsevärt. Min bedömning är dock att Xs mentala situation var sådan att – även om socialnämnden gjort vad som kunde krävas av den och haft en godtagbar uppsikt – det ändå inte hade hindrat henne från att rymma och anlägga bränder. För detta talar inte bara allt det som tidigare förevarit utan också det som hände snart efter branden, de ännu större svårigheter X då fick och de långtgående vårdåtgärder som blev nödvändiga. Eftersom det alltså inte är bevisat att de aktuella skadorna vållades av socialnämndens vårdslöshet, är kommunen inte skadeståndsskyldig.